

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.98:347.992(477)

Л. М. БАЛАБАНОВА,

доктор психологічних наук,
професор кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;

А. А. КОВАЛЬ,

помічник судді Апеляційного суду Полтавської області,
аспірант кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ АПЕЛЯЦІЙНОГО СУДУ

Актуальність дослідження діяльності суддів з точки зору психології спрямована на вирішення одного з найважливіших завдань судової системи – розроблення шляхів оптимізації професійної діяльності та особистісного розвитку суддів, особливо в період кардинального реформування судової системи. В результаті проведеного дослідження встановлено, що судовий розгляд являє собою складну психологічну картину, припускає серйозне напруження мислення, спостережливості. Підвищена навіюваність або самонавіювання, яскраво виражений суб'єктивний тип установки дуже ускладнюють роботу судді та можуть спричинити низку дефектів.

Ключові слова: суддя, особистість, мислення, поведінка, психологічне супроводження.

Balabanova, L.M. and Koval, A.A. (2016), "Psychological aspects of professional activity of judges of the court of appeal" ["Psykhologichni aspekty profesiinoi diialnosti suddiv apeliatsiinoho sudu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 146–151.

Постановка проблеми. У процесі вдосконалення суддівської діяльності значну роль відіграє психологічна наука. Вона аналізує такі характеристики і прояви людини, як пам'ять і мислення, стрес і фрустрація, любов і ненависть, комфортність і конфліктність, лідерство, креативність і пасивність, розвиток і старіння. Юридична психологія становить найбільш розгалужену галузь психологічної науки, яка стосується загальних психологічних питань сучасного права в цілому.

Психологічні особливості професійної діяльності суддів стосуються психологічних закономірностей правозастосовної діяльності, дослідження психологічних основ професіограми судді, індивідуального стилю та майстерності, вироблення професійних навичок та умінь, підбору й розстановки кадрів, професійної орієнтації, професійного відбору, професійного виховання та формування особистості судді.

Актуальність дослідження діяльності суддів з точки зору психології спрямована на вирішення одного з найважливіших завдань судової системи – розроблення шляхів оптимізації

професійної діяльності та особистісного розвитку суддів, особливо в період кардинального реформування судової системи.

Стан дослідження. Дослідженням цієї теми займалися такі відомі учені, як В. Бедь, О. Данильян, Ю. Ірхін, Л. Казміренко, Н. Клименко, В. Коновалова, І. Кудрявцев, І. Мостова, Б. Романюк, М. Строгович, В. Татенко, В. Шепітько, С. Яковенко та ін. Однак незважаючи на численні здобутки науковців, складна інтелектуальна трудова діяльність суддів, що має низку специфічних особливостей, досліджена недостатньо. У період реформування судової системи та підвищеної уваги до поведінки носіїв судової влади висвітлення психологічних аспектів діяльності суддів і пошук шляхів їх оптимізації є надзвичайно актуальними.

Виклад основного матеріалу. Досліджувати особистість судді необхідно крізь призму завдань, що ставить перед особою професійна діяльність, адже в процесі здійснення трудової діяльності загальна структура особистості відповідним чином «переломлюється» через здійснювану професійну діяльність. При цьому не

всі риси особистості мають однакове значення для успішного здійснення службових обов'язків. Одні істотно впливають на кінцевий результат, ефект діяльності, інші ж ніколи не впливають або впливають негативно [1, с. 186]. Отже, досліджувати особистість судді потрібно в поєднанні з аналізом змісту його професійної діяльності для того, щоб виявити ті її психологічні властивості, які є професійно корисними з точки зору ефективності, успішності виконуваної діяльності.

У професійній діяльності судді можна виділити кілька сторін: соціальну, пізнавальну (когнітивну), реконструктивну, комунікативну, організаційну, посвідчувальну).

1. Соціальна

Суддя стурбований не лише тим, щоб належним чином, відповідно до закону розглянути і вирішити кримінальну або цивільну справу, але й тим, щоб максимально використати судові процеси, судову практику і матеріали для попередження злочинних проявів та інших порушень законності. З цією метою проводяться публічні процеси за місцем роботи або проживання тих, хто сприяв правопорушенням, суддя бере участь у пропаганді законів серед населення, проводить іншу профілактичну роботу. Це характеризує професійну спрямованість особистості судді, що виражається, зокрема, в постійному підвищенні рівня знань і вдосконаленні професійної майстерності, прагненні до панування справедливості, встановлення істини, у почутті власної гідності, професійної гордості тощо. Кожний суддя втілює в життя ідеї, закладені в законі. Водночас він виховує значну кількість людей. Досвідченого суддю характеризують висока відповідальність за свою діяльність і прийняті рішення, принциповість, неупередженість і витримка. Він постійно знаходиться в центрі уваги всіх учасників судового процесу, всі його зауваження й навіть жести піддаються постійному контролю та оцінці з боку присутніх [2].

2. Пізнавальна (когнітивна)

Когнітивна діяльність судді відрізняється багатоплановістю, переважаністю оперативної пам'яті, передбаченням різноманітних варіантів можливого розвитку судового слідства, оперативним аналізом отриманої інформації та правовою концептуальністю. Всі особисті джерела інформації піддаються критичному аналізу з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей відповідних осіб. Складні, заплутані ситуації підлягають систематизації, іноді графічному відображенню. Звертається увага на

стратегію й тактику поведінки сторін, їх установчі позиції.

3. Реконструктивна

Це поточний і завершальний аналіз усієї зібраної у справі інформації, остаточною метою якого є винесення справедливого, відповідно до чинного законодавства вироку або рішення. У реконструктивній діяльності реалізуються загальний і спеціальний інтелект, пам'ять, уява, аналітичне та синтетичне мислення, інтуїція. Мислення судді повинно відрізнятись об'єктивністю, всесторонністю, конкретністю та певністю. Інтуїція та уява беруть участь лише в оцінці інформації на початкових етапах дослідження доказів.

4. Комунікативна

Виявляється у спілкуванні з людьми під час судового процесу. Це спілкування проходить у межах процесуального регулювання, і суддя є його головним організатором. При цьому реалізуються такі якості судді, як чуйність, емоційна стабільність, вміння слухати і розмовляти тощо. Дуже важливим є також позитивний емоційний настрій, що створюється в залі судового засідання зусиллями головуючого і сприяє справедливому розгляду справи. Встановлення психологічного контакту є важливою умовою будь-якого спілкування, тим паче спілкування, що відбувається в судовому процесі.

5. Організаційна

Полягає в тому, що головуючий керує ходом судового розгляду в межах процесуального закону. Як показали дослідження, в цій діяльності варто виділити два аспекти: організованість судді та спосіб керування особами, які знаходяться у сфері судового процесу. При цьому реалізуються такі якості судді, як воля, зібраність, цілеспрямованість, наполегливість. В організаційній діяльності судді наявна риса, яка відрізняє її від керівної діяльності в загальноприйнятому змісті – учасники процесу не знаходяться в судді в підпорядкуванні, керівництво обмежене рамками процесуального регулювання, яке, як правило, має публічний характер.

6. Посвідчувальна

Завершує професіограму судді й спрямований на подання добутої під час процесу інформації у спеціально передбачених законом формах (наприклад, протокол, вирок, визначення). У такій діяльності реалізуються загальна і спеціальна культура письмової мови судді, його професійні навички щодо складання документів у письмовій формі.

Судді впливають на низку аспектів суспільної думки:

- формують у громадян правосвідомість;
- кримінальні процеси створюють соціально-психологічну атмосферу невідворотності покарання;
- за високої культури судового процесу судді створюють навколо злочинця атмосферу морального осуду;
- судовий процес стимулює прагнення суспільної думки до виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину.

Для найбільш ефективного та кваліфікованого вирішення більшості питань, що постійно виникають перед судовими органами, разом з юридичною та загальною ерудицією, професійним досвідом необхідні також великі психологічні знання. Безперечно, знання психології необхідне кожному, хто має справу з людьми, хто покликаний впливати на них, а тим, хто вирішує їхні долі, – тим паче.

Судді повсякденно стикаються з різноманітними проявами психіки підсудного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, намагаються розібратися в складнощах їх духовного світу для того, щоб правильно зрозуміти й належним чином оцінити його. Особливість професії судді полягає в тому, що він поступово формує певні знання про людську психіку, керуючись положеннями так званої практичної психології. Проте об'єм та якість цих знань, переважно інтуїтивних, не можуть вийти за межі індивідуального досвіду й особистих даних судді [3, с. 596].

У процесі розгляду цивільних і кримінальних справ суддя стикається з різноманітними професійними ситуаціями, які характеризуються низкою психологічних ознак, зокрема:

- непередбаченою поведінкою учасників;
- запутаністю вихідних даних про істинний перебіг подій;
- складністю емоційних станів задіяних осіб;
- довільним або спонтанним наміром учасників судового процесу ввести суд в оману;
- обмеженістю часу для ухвалення рішень;
- значним емоційним і нервово-психічним навантаженням.

Професійна діяльність судді ускладнюється тим, що досить часто кожна зі сторін-учасників упевнена у своїй правоті й наполягає на тому, що саме її дії відповідають букві та духу Закону, про зміст чи існування якого ця сторона, можливо, навіть не мала уяви під час скоєння злочинних дій, які, зрештою, і призвели до судового процесу. В діяльності судді реалізується значна кількість спеціальних якостей особистості, які визначають його творчий потенціал та індивідуальний стан діяльності [3, с. 593].

Психологічні аспекти діяльності судді включають у себе таку важливу психологічну властивість, як дивергентне мислення. Дивергентне мислення – це мислення людей, яким властивий пошук максимальної кількості варіантів вирішення проблеми. Таке мислення судді виражається пошуком нестандартних шляхів установлення істини й дослідження окремих обставин при дефіциті інформації. Воно набуває особливого значення в умовах судової діяльності за відсутності достатньої інформації про розвиток події, наявності суперечностей під час перевірки доказів і встановлення об'єктивної істини у справі. Творче мислення пов'язане зі створенням нового продукту, висуненням нових припущень, судових версій, воно виявляється у здатності судді відшукувати в одиничності та індивідуальності розглянутої ним юридичної ситуації загальність, абстрактність і типовість юридичної норми.

Під час дослідження матеріалів справи активізується аналітична та критична сторони психологічної діяльності судді. Він намагається уявити виникнення та розвиток досліджуваної події, здійснюючи при цьому логічне моделювання, проводячи уявні експерименти, висуваючи контрверсії. Критичному аналізу піддаються всі дії слідчого, з'ясовується їхня необхідність і процесуальна обґрунтованість [4, с. 119]. Таким чином суддя створює суспільну єдність загального, абстрактного та конкретного. Для цього йому необхідно мати активність і рухливість пізнавальних процесів, кмітливість, гнучкість мислення, ерудицію, аналітичні та прогностичні здібності.

Діяльність судді великою мірою підпорядковується загальним нормам і соціальним очікуванням. Від людини в мантії оточуючі справедливо чекають суворості, відповідної роду занять поведінки, справедливості, співучасті, допомоги, захисту.

Суддівська діяльність характеризується підвищеною публічністю, будь-який проступок судді, його слова, тон, манери, зовнішній вигляд – все привертає до себе увагу. Суддя завжди працює під гострим, пильним поглядом соціуму, тому що він є представником влади і закону, всі його дії піддаються суворій оцінці з боку оточуючих. Професія судді вимагає від особистості не тільки постійного самовдосконалення, а й свідомого самообмеження. В деяких випадках дуже сильний емоційний фактор – «присутність глядачів» – сприяє успішному виконанню професійних завдань, в інших може викликати дезорганізацію дій судді, призвести до помилок у діяльності [5, с. 313].

Наступний дуже важливий психологічний аспект суддівської діяльності – це виражений примусовий її характер. Незважаючи на внутрішнє самопочуття, особисті переживання, в той момент, коли суддя одягає мантию, він повинен представляти закон, інтереси держави, від імені якої говорить та іменем якої проголошує рішення.

Ще одна особливість здійснення правосуддя з точки зору психології – послідовність або чітка регламентованість дій. Це положення можна підтвердити низкою показників. Як носієві державної влади виключно судді надається право на здійснення правосуддя, що передбачає високий рівень професіоналізму й особистої відповідальності за ухвалення справедливого та всебічно виваженого рішення в конкретній юридичній справі. Діяльність судді в загальному плані – це не тільки втілення в життя духу і букви закону, відновлення порушеного права, а й втілення соціальної справедливості, підтримка та забезпечення загальносоціальних цінностей. Суддя повинен діяти виключно так, як встановлено процесуальним законом. Він не має права проявити своє особисте ставлення через якусь емоцію, тобто повинен ухвалювати рішення, не піддаючись зовнішньому тиску, обіцянкам або спокусам з боку зацікавлених осіб, навіть не звертаючи увагу на прохання або вимоги представників владних структур. Проте слід наголосити, що сліпе, фанатичне поклоніння закону навіть тоді, коли він суперечить почуттю справедливості, є ознакою деформованої морально-професійної свідомості судді [6, с. 155].

Існують певні психологічні особливості в ухваленні рішень складом суду під час колегіального обговорення справ у суді апеляційної інстанції. Тут слід наголосити на таких психологічних явищах як конформізм і сугестія. В будь-якому разі судді піддаються груповій поведінці, впливу лідера. Тут необхідні процесуальні гарантії для ухвалення рішень, при цьому головуючий повинен ставити кожне запитання в такій формі, щоб на нього можна було дати тільки позитивну або негативну відповідь. При вирішенні кожного окремого питання ніхто з членів колегії не має права утримуватися від голосування. Кожен суддя має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів справи і є відкритою для ознайомлення. Йдеться про формування власної думки суддів та усунення будь-яких сторонніх впливів [7, с. 1202].

Значущою особливістю суддівської професії є конфліктний характер ситуацій, на фоні яких проходить судові засідання. Суддя пос-

тійно перебуває у стані відносин конфлікту сторін, які не завжди звертаються за допомогою для представництва своїх інтересів до кваліфікаційних юристів і не мають достатніх знань законодавства та судових процедур, а інколи взагалі налаштованих нігілістично стосовно права [8, с. 59]. За таких умов його правосвідомість зазнає професійної деформації через «дефектний» опосередкований вплив середовища.

Конфліктність діяльності проявляється в найрізноманітніших формах. Вступаючи у взаємодію з конфліктуючими сторонами, в емоційно-забарвлених ситуаціях спілкування суддя повинен зберігати самоконтроль, володіти підвищеною психологічною стійкістю, щоб не піддаватись на провокації і протистояти психічному зараженню людини, яка втратила над собою контроль.

Наступним важливим аспектом діяльності представників Феміди є найвищий психогенний ризик і ризик професійної деформації. Відповідно до Міжнародного рейтингу найбільш небезпечних для життя і здоров'я професій, в якому є окрема категорія «Професії, пов'язані з високим психогенним ризиком», професія судді стабільно, впродовж 10 років, посідає перші позиції. Такий показник зумовлений надмірними нервово-психічними навантаженнями та переважанням негативного емоційного фону в роботі судді. Найбільш небезпечний психологічний аспект професійної діяльності суддів – велика ймовірність емоційного вигорання. Враховуючи, що здійснення правосуддя має високе комунікативне та емоційне навантаження, ризик емоційного вигорання у суддів дуже високий. При цьому воно може стосуватися як професійної діяльності, так і особистого життя, відображатися на судді як на професіоналі, так і на особистості. Виражається емоційне вигорання в появі апатії, відрази до професії, небажання працювати, а завершується депресивними станами, психосоматичними захворюваннями. Слід зазначити також про вплив обстановки суду на діяльність судді. Сучасна перевантаженість суду позначається на роботі суддів, яким доводиться працювати до знемоги.

Висновки. Отже, слідство та судовий розгляд являють собою складну психологічну картину, припускають серйозне напруження мислення, спостережливості. Підвищена навіюваність або самонавіювання, яскраво виражений суб'єктивний тип установки дуже ускладнюють роботу судді та можуть спричинити низку дефектів.

Досліджуючи тіньові сторони життя, іноді в найвідразливіших проявах, суддя повинен зуміти

зберегти особисту несприйнятливості (імунітет) негативних впливів та уникнути небажаного спотворення особистості, так званої професійної деформації, яка може проявлятися у трансформції пильності в зайву підозрілість, прискіпливість, недовіру до будь-якої людини. У зв'язку з цим виникає необхідність володіти не лише професійно важливими якостями, а й такими психологічними знаннями і навичками, які б забезпечували стійкість до негативних впливів перерахованих факторів і сприяли реалізації професійної діяльності на високому рівні без шкоди для здоров'я.

Майбутня судова реформа в Україні повинна торкнутися і цієї сфери – потрібно створити найсприятливіші умови роботи суддів, запровадити психологічне забезпечення судової діяльності з метою досягнення максимальної продуктивності їхньої праці. Необхідно розробити та впровадити у практичну діяльність суддів проведення групових психологічних семінарів-тренінгів та індивідуальних психологічних консультацій, розробити спеціальні програми та створити умови для психологічного розванта-

ження. Для реалізації цих завдань, у першу чергу, необхідно створити спеціальну службу психологічної підтримки суддів, що є звичною нормою в практиці європейських країн. Крім того, потрібно розробити методичні рекомендації щодо здійснення заходів із психологічного забезпечення професійної діяльності суддів, де були б визначені принципи та форми роботи фахівців психологічної служби.

В системі психологічного супроводження професійної діяльності служителів Феміди одним із головних напрямів повинен стати корекційний, а залежно від мети і завдань у кожному конкретному випадку – профілактичний або реабілітаційний. Корекційний або реабілітаційний напрями діяльності психологічної служби повинні включати в себе такі заходи, як проведення групових або індивідуальних занять з метою навчання прийомам психологічної саморегуляції, проведення сеансів психологічного розвантаження або мобілізації співробітників судової системи, проведення групових тренінгових занять тощо.

Список використаних джерел

1. Москвич Л. М. До питання удосконалення статусу суддів як складового елементу системи заходів підвищення ефективності судової системи / Л. М. Москвич // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1 (64). – С. 184–197.
2. Бондаренко О. Ф. Специфіка психологічного знання та його місце в діяльності судді [Електронний ресурс] / О. Ф. Бондаренко. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/article/seminar5-1.htm>.
3. Сурнін А. О. Правові аспекти розробки професіограми службової діяльності судді / А. О. Сурнін // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 592–597.
4. Марчак В. Я. Деякі психологічні особливості судового процесу / В. Я. Марчак, О. К. Черновський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 559. – С. 118–122.
5. Чуева Е. Н. Психологическая культура как составляющая профессиональной компетентности судьи. Ч. 2 // Современные проблемы судостроительства и организации судебной деятельности в Российской Федерации : материалы Междунар. науч.-практ. конференции (Екатеринбург, 12–13 апреля 2012 года). – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2013. – С. 310–316.
6. Меліхова Ю. А. Морально-професійна культура судді: історія і сучасність : монографія / Ю. А. Меліхова. – Харків : Право, 2015. – 224 с.
7. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Харків : Право, 2013. – 1240 с.
8. Константи́й О. Щодо проблеми правової культури суддів як умови забезпечення прав і свобод особи в Україні / О. Константи́й // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1 (52). – С. 57–66.

Надійшла до редколегії 19.02.2016

БАЛАБАНОВА Л. М., КОВАЛЬ А. А. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕЙ АПЕЛЛЯЦИОННОГО СУДА

Актуальность исследования деятельности судей с точки зрения психологии направлена на решение одной из важнейших задач судебной системы – разработки путей оптимизации профессиональной деятельности и личностного развития судей, особенно в период кардинального реформирования судебной системы. В результате проведенного исследования установлено, что правосудие представляет собой сложную психологическую картину, предполагает серьезное напряжение мышления, наблюдательности. Повышенная внушаемость или самовнушение, ярко выраженный субъективный тип установки очень усложняют работу судьи и могут вызвать ряд дефектов.

Ключевые слова: судья, личность, мышление, поведение, психологическое сопровождение.

**BALABANOVA L. M., KOVAL A. A. PSYCHOLOGICAL ASPECTS
OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF JUDGES OF THE COURT OF APPEAL**

This article is devoted to studying the psychological aspects of professional activities of the judges. The objective of the study is to identify the characteristics of judges' personality working in the court of appeal. Psychological features of professional activities of judges concern psychological patterns of legal enforcement activities, studies of the psychological basis of a judge's job description, individual style and skills, development of professional skills, selection and placement of personnel, vocational guidance, professional selection, professional training and formation of the personality of a judge.

As a result of the conducted study it is found out that the trial is a complex psychological picture involves serious stress of thinking, observation. Increased suggestibility or self-hypnosis, a distinct subjective type of installation seriously complicate the work of judges and can cause a number of defects.

Studying the shadow sides of life, sometimes in the most vulnerable manifestations, a judge must be able to maintain personal immunity of negative effects and avoid unwanted distortion of personality, the so-called professional deformation, which can be manifested into the transformation of vigilance into excess suspicion, fault-finding, distrust of any person. In this regard it is necessary to have not only professionally important qualities, but such psychological knowledge and skills that would ensure resilience to the negative impacts of these factors and contributed to realization of professional activity at a high level without compromising health.

The future judicial reform in Ukraine should also concern this field – it is necessary to create the most favorable working conditions for judges, to implement psychological support of judicial activities to achieve the maximum effectiveness of their work.

Keywords: *judge, personality, thinking, behavior, psychological support.*
